

पेशवा दुसरा बाजीराव

प्रा. श. श्री. पुराणिक

- u प्रकाशक
छाया प्रकाशन
३६, न्यू आनंदनगर,
तळेगाव (दाभाडे) - ४१०५०६
- u प्रा. श. श्री. पुराणिक
- u मुखपृष्ठावरील छायाचित्र
'पेशवे संग्रहालय', श्रीदेवदेवेश्वर संस्थान,
पर्वती, पुणे यांचे सौजन्याने
- u अक्षरजुळणी व मुद्रक
प्रतिमा ऑफसेट
१ बी, देवगिरी इस्टेट, सर्व्हे नं. १७/१ बी,
प्लॉट नं. १४, कोथरूड इंडस्ट्रियल एरिया,
कोथरूड, पुणे - ४११०३८.
- u प्रकाशन दिनांक :
प्रथम आवृत्ती : २२/१०/२०११
द्वितीय आवृत्ती : २४/१०/२०१४, बलिप्रतिपदा
- u किंमत : ७५/-

चि. सुजीत मळळी
व
चि. उमेश पुराणिक
यांस

प्रस्तावना

दुसऱ्या बाजीरावाचे हे मराठीतले बहुधा पहिलेच चरित्र असावे. बाजीरावाचा जन्म, त्याचे बालपण, कोपरगाव व जुन्नर येथील त्याचा जीवनक्रम, अकल्पित रीतीने त्याला लाभलेली पेशवाई, त्या सत्तेचा त्याने केलेला स्वैर व अविवेकी वापर, त्याने इंग्रजांशी केलेले तह, त्याचे अखेरचे स्वातंत्र्ययुद्ध, त्याचा ब्रह्मावर्ताचा आयुष्यक्रम, त्याचा मृत्यु, या सर्वांचा सुसंगत वृत्तान्त या चरित्रात दिलेला आहे. दुसऱ्या बाजीरावाचे महत्त्व शिवाजी महाराजांसारखेच मराठ्यांच्या इतिहासाच्या दृष्टीने आहे. शिवाजी महाराजांनी स्वराज्य मिळविले. संभाजी, राजाराम व ताराबाई यांनी ते राखले. पेशव्यांनी ते वाढविले. दुसऱ्या बाजीरावाने ते घालविले. ते कसे घडले, बाजीरावाच्या स्वभावाची घडण कशी घडत गेली, या गोष्टी आजही महत्त्वाच्या आहेत. त्या दृष्टीने हे चरित्र उद्बोधक ठरेल अशी आशा आहे.

बाजीरावाबद्दल साधन सामग्री विपुल उपलब्ध आहे. रियासतीचा उत्तर विभाग खंड ३, खरेशास्त्र्यांचे ऐतिहासिक लेखसंग्रह, वि. गं. लेले यांचे 'शिवशाहीचा अस्त', सुमन वैद्य यांचे 'शेवटचा पेशवा', पेशवे दसर खंड ४ व ५, यांत बाजीरावाबद्दल पुष्कळ माहिती आलेली आहे. त्या सर्वांचा उपयोग करून हे चरित्र लिहिलेले आहे.

प्रस्तुत पुस्तकाची मुद्रणप्रत तयार करताना चि. सुजीत मळ्ळी व चि. उमेश पुराणिक यांनी फार कष्ट घेतले. हे पुस्तक त्यांना अर्पण करण्यास मला आनंद वाटत आहे.

पुणे

श. श्री. पुराणिक

८ जून २०११

अनुक्रम

१. पेशवा दुसरा बाजीराव	७
२. बाजीराव पेशवा होतो	१७
३. बाजीरावाचा बेबंद कारभार	२५
४. यशवंतराव होळकर - हडपसर	३१
५. बाजीरावाने काय केले?	३६
६. घी देखा पर बडगा नही देखा!	४४
७. बाजीरावाचे स्वातंत्र्ययुद्ध	५२
८. संध्याकाळ	५८

1 1 1

१. पेशवा दुसरा बाजीराव

कोपरगाव: १७८३ - १७९५

बाजीरावाचा जन्म १० जानेवारी १७७६ रोजी मध्य प्रदेशातील धारच्या किल्ल्यात झाला. बाजीरावाचे तीर्थरूप राघोबादादा उर्फ दादासाहेब त्यावेळी फिरतीवर होते. १७७३ च्या ३१ ऑगस्टला दोन प्रहरी पेशवा नारायणरावाचा शनिवारवाड्यात खून झाला व त्यानंतर दादा पेशवा झाले. पण ती औट घटकेची पेशवाई त्यांना अंगी लागली नाही.

त्यांची हैदरवर स्वारी करण्यासाठी पाठ वळताच त्यांच्या मागे पुण्याच्या नाना, सखारामबापू, हरिपंत फडके, त्रिंबकराव पेठे वगैरे कारभार्यांनी त्यांच्या विरुद्ध बारभाईचे कारस्थान रचले व त्यांच्या पाठलागावर हरिपंत फडके व त्रिंबकराव पेठे यांना पाठवले. त्यांनी सातारच्या छत्रपतींचे आज्ञापत्र आणून दादांना पेशवाईवरून पदच्युत केले, तेव्हा शिंदे होळकरांची मदत मिळविण्यासाठी दादा नर्मदा ओलांडून माळव्यात शिरले. त्यांच्या शिंदे, होळकरांच्या भेटी झाल्या.

दादा आपल्या स्वामीचा म्हणजे पहिल्या बाजीरावाचा मुलगा. आजही त्याचा लौकिक उत्तरेवरच्या स्वान्यांमुळे मोठा होता. त्याला पकडण्यास त्यांचे मन होईना पण कारभार्यांच्या धाकामुळे त्याला मोकळेही सोडवेना. अशा द्विधा मनःस्थितीत 'आपण पुण्याला घेऊन जातो व कारभार्यांचा तुमचा सल्ला करून देतो', असे ते म्हणू लागले. पण ते दादाला पटेना. काय वाटेल ते झाले तरी कारभार्यांच्या कैदेत पुन्हा पडावयाचे नाही अशा निश्चयाने त्यांनी माळव्यातून, गुजरातेत गोविंदराव गायकवाड त्याला अनुकूल होता, त्याच्याकडे धाव घेतली. पण तेथे फत्तेसिंग गायकवाड कारभार्यांच्या तर्फे त्यांना अडवण्यास सिद्धच होता. तेव्हा गुजरातेतून दादाने भावनगरच्या घोघो बंदरातून समुद्रमार्गे सुरत गाठली व इंग्रजांचा आश्रय पत्करला. या पळापळीत, आनंदीबाई गरोदर होती तिला त्यांनी धारच्या किल्ल्यात